

delen van de orthodoxie een eigen geluid konden hebben. Dat geld niet in het minst voor de Christelijke Gereformeerde Kerk en de Theologische School in Kampen. De institutionele opbouw van de orthodox-protestantse zuil was, volgens Pennings, namelijk een bijzondere prestatie door de vele richtingen die er deel van uit maakten.⁴⁰ De orthodox-protestantse zuilvorming was zowel breder als smaller dan de - Nederlandse Hervormde - kerk, en er ook niet rechtstreeks mee verbonden. Breder omdat ook personen uit de 'vrije kerken', die van de Afscheiding voorop, aan het verzuilingsproces deelnamen. Smaller omdat binnen de Hervormde kerk slechts een beperkt deel aan het proces deelnam, met Kuyper voorop.⁴¹ Toch zijn de verschillen beperkt. Het gaat namelijk, zoals hieronder blijkt, om nuances op de vierkante centimeter.

Dat wordt duidelijk bij de cultuur- en maatschappijvisie van het Kamper corps. De aandacht die De Rooy heeft voor het uiteenvallen van de idee van de 'protestantse natie', kan de vermeende isolatie en wereldschuwheid van de afgescheidenen nuanceren. Terwijl andere historici de bovenstaande houding - niet geheel ten onrechte - vaak sterk benadrukken en de doorbraak daarvan situeren bij Kuyper, laat De Rooy zien dat de dynamiek tijdens de pré-verzuilingsfase voor een deel afkomstig was van de afgescheidenen. Zij speelden daarin, ondanks hun negatieve zelfbeeld, een grote rol en hadden zich, voorafgaand aan de vroege verzuiling, bijvoorbeeld al georganiseerd op het gebied van onderwijs.⁴² En hoewel men, zeker na de vereniging van 1892, steeds meer aansluiting zocht bij de organisatie rondom Kuyper bleef de eigen identiteit nog lang aanwezig. De nieuwe generatie christelijke gereformeerde voormannen zocht weliswaar steeds meer contact met de gereformeerde en confessionele hervormden, op het kerkelijke terrein werden de eigen organisaties aangehouden.⁴³ De docenten aan de Theologische School gingen daarbij voorop. Zij onderscheidden zich vooral van Kuyper door een principiële afkeer van staatsmacht en establishment. Maar ook meer theologische nuances, zoals een grotere relativering van 'de gemene gratie' en problemen met de 'veronderstelde wedergeboorte' bleven bij de afgescheidenen bestaan. Over het algemeen geldt zowel op politiek als maatschappelijk terrein dat de christelijke gereformeerde visie minder antithetisch was, en daaruit volgend ook minder offensief.⁴⁴

Hun organisatie vanaf 1870 laat zien dat de Kamper docenten zich zowel nationaal als lokaal zeer actief betoonden. Onder invloed van die docenten, maar vooral ook ontleend aan Kuyper, vond een optimistische cultuurvisie steeds meer ingang in het corps. Die visie van Kuyper maakte een positieve omgang met cultuur mogelijk. Cultuurontwikkeling was mogelijk, en zelfs gewenst. In een serie artikelen in *De Standaard* liet Kuyper daar

overstijgt het verstand - aan. Dit corps functioneert nu nog aan de Theologische Universiteit van voornoemde kerken. Zie: Rozemond, F., *Archief studentenvereniging 'Fides Quaerit Intellectum'* (Leusden 1990) 7-8.

³⁹ Rozemond, *Archief studentenvereniging*, 7-8.

⁴⁰ Pennings, P., *Verzuiling en Ontzuiling: De lokale verschillen* (Kampen 1991) 101.

⁴¹ Kuiper, D. Th., 'Het Nederlandse protestantisme in ontwikkelingsperspectief (1860-1940)' in: Bruijn, de, J., (red.), *Een land nog niet in kaart gebracht. Aspecten van het protestants-christelijke leven in Nederland in de jaren 1880-1940* (Amsterdam 1987) 9-10.

⁴² Rooy, 'Voorbij de Verzuiling', 52.

⁴³ Kuiper, 'Het Nederlands protestantisme', 9 en 14-20.

⁴⁴ Sturm, J.C., *Een goede gereformeerde opvoeding. Over neo-calvinistische moraalpedagogiek* (1880-1950), met speciale aandacht voor de nieuw-gereformeerde jeugdorganisaties (Kampen 1988) 46 en Schutte, G.J., 'De Afscheiding van 1834 herdacht' in: *BMGN*, 101 (1986) 413.